

De voormalige uithoven van de Abdij van Berne

Inleiding

Van de vele stichtingen van de Premonstratenzer orde op het huidige grondgebied van Nederland¹⁾ resten alleen nog de Abdij van Berne, die sinds 1857 te Heeswijk-Dinther N.Br., en het norbertinessenklooster Sint-Catharinadal, dat sinds het midden van de zeventiende eeuw in Oosterhout N.Br. is gevestigd.

De Abdij van Berne kreeg van haar stichter Folkoldus en zijn echtgenote Bescela behalve het kasteel te Berne aan de Maas nog vele andere goederen²⁾. Deze lagen verspreid binnen de grenzen van de zeer uitgestrekte bisdommen Utrecht, Keulen en Luik.

Naar het voorbeeld van de andere reeds bestaande abdijen, zowel van de orde van Prémontré als van die van Cîteaux, is men te Berne er ook toe overgegaan, die ver van de abdij gelegen landerijen te exploiteren, door daar uithoven, *curiae* of *grangiae*³⁾ (soms ook *curtes* genoemd) te stichten.

Uithoven waren aanvankelijk kleine gemeenschappen, waar men leefde en werkte volgens aangepaste regels⁴⁾. Ze stonden onder leiding van een *magister curiae*. Meestal was deze een priester van de abdij waartoe de uithof behoorde. Aan het hoofd van de gezamenlijke uithoven en van de andere buiten de abdij gelegen goederen stond de *provisor exteriorum*.

Omdat vele abdijen dubbelkloosters waren, werden ook op de uithoven naast mannelijke tevens vrouwelijke conversen te werk gesteld. De ordeswetgeving had daarvoor speciale verordeningen getroffen. In de door Pl. Lefèvre uitgegeven *Ordinarius*⁵⁾ van Prémontré staat te lezen,

¹⁾ A.W. VAN DEN HURK, *Norbertijnse staalkaart van Nederland in Berne*, jrg. 41 (1988), blz. 11-16.

²⁾ H. VAN BAVEL, *Regestenboek van het archief van de Abdij van Berne 1134-1400*, Heeswijk 1984. Stichtingsoorkonde Bijlage I, blz. 104.

³⁾ A. DIMIER, *Grange in Dictionnaire de droit canonique*, Parijs 1953.

R. KÖTZSCHKE, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, Jena 1924, blz. 439.

D. LOHRMANN, *Die Wirtschaftshöfe der Prämonstratenser im hohen und späten Mittelalter*, Sigmaringen 1903.

⁴⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *De uithoven van de premonstratenzer of norbertijnse abdijen in Brabantse Heem*, jrg. 38 (1986), blz. 7-11.

⁵⁾ Pl. F. LEFÈVRE, *L'Ordinaire de Prémontré*, Leuven 1941, blz. 6.

dat men in de kapellen bij de uithoven geen zijden koorkap en ook geen kazuifel van die stof mag bezitten tenzij daar waar zusters wonen. En even verder staat, dat men in de kapellen van de uithoven, waar ook zusters wonen, drie lampen mag ontsteken, een bij het altaar, een voor de lekebroeders en een voor de zusters.

Behalve de vaste bewoners van de uithoven vertoefden daar nu en dan priesters en andere leden van de abdij. Dit geschiedde vooral in de oogsttijd. Dan kon de vaste bezetting het werk niet aan en was hulp van buiten dringend nodig. Soms werden ook vaste loonarbeiders en seizoenkrachten in dienst genomen.

Over de geschiedenis van de Abdij van Berne en haar parochies is reeds heel wat gepubliceerd⁶⁾. Maar van de uithoven moet de geschiedenis nog nader worden geschreven. Dit geldt eveneens voor die van de meeste andere abdijen. Studies zijn o.a. verschenen over die van Steinfeld, Knechtsteden en Ninove⁷⁾.

De uithoven van de Abdij van Berne in het algemeen

Tot de goederen, die de Abdij van Berne bij haar stichting meekreeg, behoorden volgens de stichtingsoorkonde behalve Berne o.a. Altforst en Maarsbergen.

In het zogenaamd *Allodium Bernensis ecclesie*⁸⁾ worden bovendien Woerd en Babyloniënbroek genoemd. Door giften zijn er daarna bij gekomen: land in Gaal, Bernheze en Mun of Moenle.

Het *Chronicon Bernense*⁹⁾ dat handelt over de geschiedenis van de abdij gedurende de eerste eeuw van haar bestaan, bevat de mededeling, dat de eerste abt Everardus veel land verwierf en dat hij daar uithoven liet bouwen: een in Rijswijk, een in Wijk, een in Babyloniënbroek, een in Gaal, een in Bernheze en een in Maarsbergen. Van de uithof in Wijk is verder niets bekend.

⁶⁾ O.a. H.Th. HEIJMAN, *Acht eeuwen in Berneboek*, Heeswijk 1934, blz. 9-66.

⁷⁾ I. JOESTER, *Die Wirtschaftshöfe der Prämonstratenserstifte Steinfeld und Knechtsteden im 12-13 Jahrhundert in Villa-Curtis-Grangia. Landwirtschaft zwischen Loire und Rhein*, München 1983.

E. SOENS, *Het domein der Praemonstratenerabdij van Ninove in Anal. Praem.* dl. IV (1928), blz. 266-293 en 374-405.

⁸⁾ H. VAN BAVEL, a.w. Bijlage III, blz. 107.

⁹⁾ Idem, Bijlage IV, blz. 108.

H. VAN RIJ, *Het stichtingskroniekje van de Abdij van Berne in Nederlandse Historische Bronnen*, deel VII, Den Haag 1987.

Alles bijeen, met inbegrip van de hiervoor genoemde plaats Altforst, komen we aan een zestal¹⁰⁾ uithoven van Berne:

1. Honswijk onder Rijswijk bij Woudrichem in het land van Altena,
2. Babylonienbroek, eveneens in het Land van Altena,
3. Gaal, waaraan later nog Mun zal worden gekoppeld, beide gelegen in de huidige gemeente Schaijk in het noord-oostelijk deel van Noord-Brabant,
4. Bernheze te Heeswijk-Dinther in de Meierij van Den Bosch,
5. Maarsbergen bij Maarn in het zuid-oosten van de provincie Utrecht,
6. Woerd of Monnikenwoerd bij Altforst in het Land van Maas en Waal.

Drie van deze uithoven, Honswijk, Woerd en Maarsbergen, werden proosdijen genoemd¹²⁾. In deze uithoven stond namelijk een ter plaatse wonende priester van de abdij aan het hoofd, die *prepositus* of proost werd genoemd. Hij beschikte bij zijn woonhuis over een van de parochiekerk onafhankelijke kapel. Ten overstaan van al degenen, die op welke wijze ook tot de uithof behoorden, mocht hij bepaalde pastorale en kerkelijke diensten verrichten en de sacramenten toedienen. Deze rechten waren vanaf de eerste tijden door de pausen bekrachtigd¹²⁾.

Wanneer men de namen van de proosten van Berne nagaat, komt men tot de bevinding, dat de functie van proost op een uithof een begeerde werkkring was, die bij voorkeur werd toevertrouwd aan leden van de abdij, die als abt, prior, supprior of econoom met emeritaat gingen.

Van enige proosten staat opgetekend, dat ze minder stichtelijk leefden. In 1561 kreeg Thomas van Ham, een lid van de Franse abdij La-Val-Dieu, de opdracht de Friese, Groningse en Gelderse abdijen te visiteren. Op 22 juli 1561 kwam hij in Berne aan. Daar moet hij vernomen hebben, dat het leven op de uithoven verre van voorbeeldig

¹⁰⁾ In vergelijking met vele andere abdijen, uitgenomen Prémontré, is dit aantal heel normaal. Zie D. LOHRMANN, *a.w.*, onder het hoofdstuk *Zahl und Benennung der Höfe*. In Nederland telde Mariënweerd 3, Middelburg 8, Lidum 12 + 6, Mariëngaarde 5, Wittewierum 3 uithoven. N. BACKMUND, *a.w.*

¹¹⁾ Aan deze proosdijen werd reeds eerder aandacht geschonken. L.H.Chr. SCHUTJES, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. I, blz. 307-308. W. HOEVENAARS, *Berna ut Lucerna in Met Gansen Trou*, jrg. 9 (1959) blz. 152 en jrg. 10 (1960), blz. 33-35.

N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*.

¹²⁾ Bul van paus Innocentius II van 1135. J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praem. Ordinis*, Parijs 1633, blz. 623 en van paus Lucius III van 1183, blz. 638.

was. Op het Generaal Kapittel van het daarop volgende jaar, waar ook Thomas van Ham verscheen, kreeg men te horen, dat men op de uithoven van Berne weinig religieus en zelfs ontuchtig leefde. De kapittelvaders beslisten, dat de abt van Berne de ban zou treffen, als hij de bewuste proosten niet onmiddellijk naar zijn abdij zou terugroepen¹³). Uit een verklaring, die twee pastoors van de abdij en de rentmeester ten overstaan van een notaris op 7 juli 1570¹⁴) aflegden, blijkt, dat zij een geval kenden, dat de proost naar zijn abdij werd teruggeroepen en daar de gepaste bestraffing ontving. Zij hadden dat nog voor hun pastoorsbenoeming meegemaakt, waaruit naar voren komt, dat reeds voor 1552 de abt een proost had teruggeroepen en uit zijn functie ontslagen. Maar uit alles, wat er over het leven op de uithoven bekend is, mag men rustig besluiten, dat de proosten zich als regel gedroegen zoals de pastoors, waarover men ook weinig klachten tegenkomt.

De proosdij Woerd of Monnikenwoerd

De proosdij Woerd of Monnikenwoerd lag bij Altforst in het Land van Maas en Waal en viel aanvankelijk onder het bisdom Keulen. Momenteel staat daar aan de Woerdsestraat een boerderij met de naam *Munnikenwoerd*.

Volgens het *Chronicon Bernense* zou er in het begin een nonnenklooster hebben bestaan. In dit kroniekje staat namelijk te lezen: *Domina Bescela... profecta est ad locum, qui dicitur Wort, ibique ecclesiam edificavit et tante sorores in brevi ibi recepte sunt, quod computabantur circiter septuaginta*. Dat er vele tot de abdij behorende zusters zijn geweest, wordt bevestigd door het *Necrologium Bernense*¹⁵) waarin 134 sorores worden herdacht waarvan we mogen aannemen, dat ze tot de Abdij van Berne behoord hebben, ofschoon dit slechts vijftienmaal uitdrukkelijk wordt gezegd.

Dit klooster heeft niet lang bestaan. In plaats daarvan is de proosdij Monnikenwoerd tot stand gekomen.

¹³) H.Th. HEIJMAN, *Prelaat Spierinck van Well en Franciscus Sonnius, eerste bisschop van 's-Hertogenbosch* in *Bossche Bijdragen*, jrg. 25 (1960), blz. 106-108.

¹⁴) Archief Abdij van Berne (verder afgekort A.A.B.) IV G, map Kwesties Maas en Waal.

¹⁵) G.M. VAN DER VELDEN, *Het Necrologium Bernense van Arnold von Vesslem uit 1574, aangevuld met de namen van de abdijleden tot 1986*, Uitgave Abdij van Berne 1986.

Er was een kapel. Dit mogen we afleiden uit het volgende. In het *Register der goederen toebehorende de Abdije van Berne volgens den staet van het jaer 1580*¹⁶⁾ is een kopie opgenomen uit het pachtboek van Maas en Waal anno 1552 aangaande de dijken, die de abdij daar had liggen. Aan het slot staat, dat deze gegevens overgeschreven zijn uit een perkamenten missaal van de kapel van Monnikenwoerd. Dit missaal moet van voor 1338 zijn, omdat de tekst begint met: «*Isti sunt aggeres nostri monasterii Bernensis in parochiis de Appelteren et Boemel inter Mosam et Walem mensurati et distincti anno Domini 1338 in die beati Mathei evangeliste de consensu et voluntate abbatis Bernensis ac heredum domini Joannis de Appelteren*». Het bestaan van een kapel staat ook in de reeds genoemde akte van 1570. In dit stuk leggen twee pastoors en de rentmeester van de abdij verklaringen af van wat zij met eigen ogen van de uithof hebben gezien. Er was een keuken, een voorraadvertrek, een zolder en er waren twee kamers. Het geheel verschilde niet veel van de behuizingen van de andere bewoners in de omgeving. Wel was er een bidplaats of kapel in het oostelijk deel, waarin de proost nu en dan de H. Mis las, maar zonder enige verplichting. Ze wisten ook te vertellen, dat ongeveer zestig jaar geleden door onvoldoende waakzaamheid het geheel, de kapel inclus, in vlammen was opgegaan. Alleen de muren waren overgebleven. De uithof had, zo verklaarden ze ook nog, niets van een klooster, ondanks de traditie, dat het een klooster was geweest.

Er zijn verdere gegevens, die bevestigen, dat er ter plaatse inderdaad een uithof met kapel heeft gestaan. In de jaren 1969 en 1972 werd door J. Stokman, norbertijn van Berne, bodemonderzoek verricht op de plaats, waar de hoeve met de naam Munnikenwoerd ligt. Er werden verrassende vondsten gedaan: vloertegels van het formaat 15 × 15 × 3,5 cm en 15,2 × 7,6 × 3,3 cm, waaronder tegels met ingebakken leliemotief. Ook werd een tufstenen halfzuil en werden menselijke skeletresten opgedolven. In samenwerking met R.S. Hulst, provinciaal archeoloog van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (R.O.B. te Amersfoort), werd in de kelder van de boerderij een tufstenen muurfragment gevonden en haaks daarop een tufstenen muur van circa 1,50 m lengte. De beide muurfragmenten vormen met hun verlengden een rechte hoek. De westelijke muur zou dan nu bekend zijn over een lengte van 8,70 m, de noordelijke over een lengte van 3,75 m.

¹⁶⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Een staat van de landerijen, tienden en cijzen van de Abdij van Berne uit circa 1580 in Met Gansen Trou*, jrg. 37 (1987), blz. 66-95.

Het feit, dat in 1934 loden lijkkasten zijn aangetroffen op een plek, die binnen de door de beide tufstenen muren gevormde hoek ligt, zou er op kunnen wijzen, dat men te doen heeft met de overblijfselen van de voormalige kapel¹⁷⁾.

Een echte proosdij, bevolkt met leden van de abdij, is Monnikenwoerd, evenmin als de andere vijf uithoven, niet lang gebleven.

Wegens gebrek aan eigen arbeidskrachten — het aantal roepingen tot de levensstaat van convers nam snel af^{17a)} — is men er toe overgegaan, de landerijen van de proosdij Monnikenwoerd te verpachten. Volgens een oorkonde van 6 november 1357 werden toen reeds alle goederen, gelegen in Altforst, Alphen, Greffeling, Maasbommel en Appeltern voor tien jaar aan vier personen in pacht gegeven. De pachters moesten de dijken, sluizen, grachten, sloten en weteringen onderhouden, zodat de proost zich daarover geen zorgen behoefde te maken. Zijn voor naamste taak werd zodoende van administratieve aard¹⁸⁾. Voor de namen van de proosten zie de *Bijlage*.

In het midden van de zestiende eeuw vonden in de Nederlanden ingrijpende veranderingen plaats.

In 1559 werd een nieuwe kerkelijke indeling afgekondigd¹⁹⁾. Daarin was o.a. opgenomen de oprichting van het bisdom Roermond. Om de eerste bisschop van dit diocees, Willem van der Lindt, beter bekend onder de naam Lindanus, een voldoende inkomen te verzekeren, had men hem ook de proosdij van St. Nicolaas^{19a)} in de parochie Altforst toegewezen. Degenen, die dit geregeld hadden, waren blijkbaar niet goed op de hoogte van de proosdij onder Altforst. Men maakte in Rome een tweevoudige vergissing. Vooreerst meende men ten onrechte, dat het om een proosdij van de Abdij Mariënwaard ging, en vervolgens verstond men het woord proosdij verkeerd. Men meende te doen te

¹⁷⁾ A.G. SCHULTE, *Het Land van Maas en Waal*, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage 1986, blz. 312-314.

Nieuwsbulletin van de koninklijke Ned. Oudheidkundige Bond, 1969, afl. sept., Bonds-nieuws, blz. 100.

^{17a)} *Lexikon für Theologie und Kirche*, dl. 6, kolom 519.

¹⁸⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Voormalige betrekkingen tussen de Abdij van Berne en het Land van Maas en Waal tot het jaar 1400 in Tweestromenland*, nr. 44 (1984), blz. 5-10.

¹⁹⁾ M. DIERCKX, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*, Antwerpen/Utrecht, 1950.

^{19a)} De abdij Mariënwaard bezat een uithof te Weurt maar niet te Altforst.

J. HABETS, *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, dl. 2, Roermond 1890, blz. 428.

W. HOEVENAARS, *Eenige aanmerkingen in Archief Aartsbisdom Utrecht*, dl. 21 (1894), blz. 234.

hebben met een klooster, een *prepositura*, met rijke eigen inkomsten. De toenmalige abt van Berne, Dirk Spierinck van Well (1552-1584), heeft aan de curie te Rome overtuigend kunnen aantonen, dat de proosdij onder Altforst slechts een uithof, Monnikenwoerd geheten, was, niet van de abdij Mariënwaard maar van de abdij van Berne, en dat de bij deze uithof gelegen goederen tot de oudste bezittingen behoorden van deze abdij. Lindanus was van dit laatste goed op de hoogte, zoals blijkt uit zijn schrijven van 30 januari 1570 aan de hertog van Alva. Op 17 april 1570 vroeg hij om in het bezit te worden gesteld van de proosdij te Altforst, zoals hij reeds eerder op 24 november 1569²⁰⁾ had gedaan. Intussen had de bisschop op eigen gezag de pachters van Monnikenwoerd verboden de pachtsom aan prelaat Spierinck van Well af te dragen. Dit ging te ver. Paus Pius V werd in deze zaak gemoeid. Op 5 juli 1570 gaf hij aan de aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenk van Toutenburg, of diens plaatsvervanger, de opdracht, de abt van Berne in het rustige bezit van de uithof en de daarbij behorende landerijen te handhaven en zorg te dragen voor restitutie van de reeds ten onrechte geïnde gelden²¹⁾.

Tot de ingrijpende veranderingen behoorde vervolgens het steeds verder veld winnen van het protestantisme, ook in het Land van Maas en Waal. Het verblijf van een priester als beheerder en administrator in die streek werd niet langer geduld²²⁾. De abdij zag zich genoodzaakt overeenkomsten met betrouwbare katholieke leken aan te gaan, die tegen een vast bedrag in geld en natura (boter en kaas) alle daar gelegen goederen in admodiatie of pacht kregen met het recht de goederen in onderpacht te geven. Zo weten we, dat mr. Jacob Vercuylen, de broer van abt Johannes Vercuylen (1608-1621), samen met jonker Jacob Mom en jonker Assuerus van Brakel de goederen tussen Maas en Waal in pacht heeft gekregen²³⁾. Op 9 maart 1630 zijn deze goederen opnieuw voor negen jaar verpacht, voor tweederde aan jhr. Zweder van Brakel en voor eenderde aan mr. Jacob Vercuylen²⁴⁾, en vanaf 1634 aan jhr. v. Brakel alleen²⁵⁾.

²⁰⁾ M. DIERCKX, *Documents inédits sur l'érection des nouveaux diocèses aux Pays-Bas (1521-1570)*, tome III, blz. 675, 681 en 668.

²¹⁾ H.T.H. HEIJMAN, *a.w.*, blz. 102-104.

²²⁾ A.G. SCHULTE, *a.w.*, blz. 8.

²³⁾ A.A.B. V D, Proces Jenneke Vercuylen. Memorie d'Intendit van de weduwe Vercuylen.

²⁴⁾ A.B.B., V D, map Abdiigoederen in Mass en Waal. Verpachting 9 maart 1630.

²⁵⁾ Na de dood van mr. Jacob Vercuylen in 1633.

Na het sluiten van de vrede van Munster viel op 9 juli 1648 in de vergadering der Staten van Holland en West-Friesland het besluit, de abdij van Berne op te heffen²⁶⁾ en al haar goederen te confisqueren. Zo ging de uithof Monnikenwoerd voor de abdij verloren.

De proosdij Honswijk

De tweede uithof, die als proosdij in de abdijschiedenis voorkomt, is die van Honswijk, eertijds gelegen onder Rijswijk in het Land van Altena dicht bij Woudrichem²⁷⁾. Behoorde Monnikenwoerd tot het bisdom Keulen, Honswijk viel onder het bisdom Utrecht.

Van deze proosdij en van Honswijk is niets overgebleven. De naam leeft er alleen nog voort in een polder, die de Honswijkse polder wordt genoemd.

Zoals hierboven in de *Inleiding* reeds naar voren is gebracht, bezat de Abdij van Berne vanaf het begin van haar bestaan goederen in Rijswijk en omgeving. In het *Chronicon Bernense* staat Rijswijk voorop onder de plaatsen waar de eerste abt Evernardus een *grangia* heeft gesticht. De naam Honswijk komt hier nog niet voor.

Maar een eeuw later op 5 februari 1265 (mogelijk 7 februari 1264 afhankelijk van de vraag of de oorkonders de paasstijl hebben gebruikt) oorkonden Theodericus Borghman en zijn vrouw Ghisela, dat zij voor zichzelf en voor de zielerust van de verdere familie van de heren van Altena 25 morgen land, de zogenaamde *Vrouwenweide*²⁸⁾, onder Woudrichem, hebben geschonken tot stichting van een kapel te Honswijk, op voorwaarde dat de abdij daaraan 25 morgen land zou toevoegen en dat de kapel door een van de priesters van de abdij zou worden bediend. De kapel is er gekomen en de uithof is de proosdij van Honswijk geworden.

²⁶⁾ A.W. VAN DEN HURK, *Berne op weg naar Spaans-Brabant 1640-1684*, in *Anal. Praem.*, tom. 48 (1972), blz. 250.

²⁷⁾ J. en G. BLAEU, *Tooneel des aerdrijcks ofte nieuwe atlas*, deel I, Amsterdam 1649, afd. Nederlandt, blad 46: *Zuydhollandia strictae sumpta*.

R. en J. OTTENS, *Nieuwe en zeer nette atlas van Zuyd-Holland, etc.*, Amsterdam 1723, kaart 34.

²⁸⁾ H. VOOGD, *Het verdwenen dorp Honswijk onder Woudrichem* in *Nieuwsblad voor het Land van Heusden en Altena, de Langstraat en de Bommelerwaard*, 15 en 18 maart, 8 april 1955.

K.N. KORTEWEG, *Rechtsbronnen van Woudrichem en het Land van Altena*, dl. II, Utrecht 1948, blz. 8 en 11.

Weer een eeuw daarna, namelijk op 25 september 1375, is een oorkonde opgemaakt, waarin te lezen staat, dat het altaar in genoemde kapel door de wijbisschop van Utrecht is geconsacreerd. Tevens komen we uit deze oorkonde te weten, dat het altaar gesticht was ter ere van O.L. Vrouw, van de H. Nicolaas en van Alle-Heiligen. Het feest van de altaar- en kapelwijding werd door de wijbisschop gesteld op de zondag vóór de feestdagen van de H. Remigius en Bavo. Op die dag zou voortaan onder de gebruikelijke voorwaarden een aflat van 40 dagen kunnen worden verdiend door hen, die de H. Mis in deze kapel zouden bijwonen.

Er is een schrijven bewaard gebleven van ca. 1458²⁹⁾ waarin allerlei informatie staat over Honswijk en de daar gestichte kapel. Deze kapel lag volgens dit schrijven in de parochie van Rijswijk. Het daaraan verbonden beneficie was toen vacant.

De schrijver van deze aantekeningen — die overigens niet bekend is — begint met de mededeling, dat de Abdij van Berne altijd vele morgen land in het Land van Altena heeft bezeten, maar er nu minder bezit als vroeger ten gevolge van de Sint-Elizabethsvloed van 1421, waardoor vele dorpen zijn verdrongen en vele landerijen onder water zijn komen staan. Toen het water begon te zakken kwamen verscheidene dorpen weer droog te liggen. Ze werden prijsgegeven aan vissers, vogelaars en boeren van buiten. Zo verging het ook de uithof en de kapel van Honswijk. De inundatie heeft ongeveer 28 jaar geduurd. Het grootste gedeelte van de proosdij was bewaard gebleven, maar stenen, luiklokken en meubelen waren weggehaald.

In 1451 kwam er een verordening om de dijken te herstellen. Toen heeft Petrus van Hemert, die van 1435 tot 1457 abt van Berne was, vele bunders land van de abdij in het gebied van Rijswijk en omgeving door bedijking drooggelegd en voor bebouwing weer geschikt gemaakt.

In diezelfde tijd heeft deze abt het vruchtgebruik van de 25 morgen land en van de *Vrouwenweide* voor 24 of 25 jaren aan een leek geschonken tegen een jaarlijkse betaling van 16 postulaten³⁰⁾ aan de abt. Voorwaarde daarbij was, dat hij op zijn eigen kosten het land met dijken zou omgeven. Aan dit vruchtgebruik is vóór de beëindiging van de overeengekomen termijn een eind gekomen.

²⁹⁾ A.A.B., III J.

³⁰⁾ Postulaat of postulaatgulden is een goudgulden, geslagen door Rudolf van Diepholt, postulaat, daarna bisschop van Utrecht (1432-1455).

Het praatje deed de ronde, dat de abt de tot de kapel behorende landerijen zou hebben verhuurd aan een leek, om vrij te zijn van de verplichting tot de kerkelijke diensten in de kapel. Maar bij de stichting van het beneficie was bepaald, dat, als de abt van Berne nalatig zou zijn in het vervullen van de aan het beneficie verbonden plichten, de goederen, waaronder ook de *Vrouwenweide*, zouden terugkeren aan de heer van Altena. Deze zou dan zelf het nodige kunnen ondernemen, om het goddelijk officie in de kapel te laten doorgaan. Petrus van Hemert bleef echter het inkomen van 16 postulaatgulden opstrijken onder het voorwendsel, dat in de bul, waarin zijn opvolger, Mercelius van Macharen, als abt werd bevestigd, te lezen stond, dat Petrus een lijfrente zou ontvangen zowel uit de goederen van Maarsbergen als uit die in het Land van Altena. De goederen van de kapel waren hierbij niet uitdrukkelijk uitgezonderd. Helemaal juist was de handelwijze van Petrus van Hemert niet. Abt Mercelius greep niet in. Maar de bisschop van Utrecht heeft deze inkomsten aan Petrus van Hemert ontnomen. Ook de heer van Altena bleef er op staan, dat de kerkelijke diensten zouden doorgaan, desnoods in een andere kerk of in de kapel in Woudrichem, die toen buiten gebruik was.

De zaken met betrekking tot de aan de kapel te Honswijk verbonden goederen waren nog steeds niet goed geregeld. Dit treedt duidelijk aan het licht in de volgende notariële akte. Op 9 juli 1476³¹⁾ werd te 's-Hertogenbosch voor notaris Henricus Beelarts en getuigen, waaronder Petrus van Hemert de voormalige abt en nu investitus van Heeswijk, een meningsverschil tussen de abt van Berne, Arnoldus van Wijck (1473-1492) en zijn prior, Hermannus van Hambroeck — die tot proost van Honswijk was aangewezen — betreffende de inkomsten van de vroegere kapel van Honswijk, opgelost. Deze prior had van paus Sixtus IV (1471-1484) toestemming gekregen, beslag te leggen op de inkomsten van de door overstroming verwoeste kapel en daarover een apostolisch schrijven ontvangen. Maar ook de abt meende daarop rechten te kunnen laten gelden. De zaak werd nu aldus in der minne geregeld. Vooreerst kwam men overeen, dat de abt de jaarlijkse inkomsten van de kapel zou mogen opstrijken, maar dan moest hij wel op zijn kosten er voor zorgen, dat de verplichte diensten, die in de kapel moesten geschieden, elders zouden worden gedaan zolang de kapel niet hersteld was. De prior zou in de tussentijd in een behoorlijke woning

³¹⁾ A.A.B., IV A.

mogen wonen met een jaarlijkse toelage van 32 rijnsgulden. Zodra echter de bewoners van het gebied van Altena de kapel van Honswijk opnieuw zouden hebben opgetrokken, zou de abt voor een altaar in deze kapel moeten zorgen, waaraan de vroegere bronnen van inkomsten wederom zouden moeten worden verbonden. Dit beneficie zou dan aan de prior als proost van Honswijk worden toegewezen in plaats van de 32 rijnsgulden. Mocht de kapel opnieuw worden verwoest, dan was de abt niet opnieuw verplicht tot de uitkering van 32 rijnsgulden en kon de proost als vrij man zijn intrek nemen in het klooster van Berne. Het apostolisch schrijven, waarover de prior beschikte, mocht door hem niet meer tegen de abt worden uitgespeeld.

Voor wat een behoorlijke woning aangaat kwam er al spoedig een goede oplossing. Een zekere juffrouw Korstine Quekels schonk op 27 december 1480 ten gerieve van de proosten van Honswijk een stenen kamer, een houten huis, een bergruimte of schuur, daarbij nog vijf of zes hond land en afzonderlijk daarvan nog eens zes morgen land onder Sleewijk, als bron van inkomsten voor hen. Daar stonden wel te betalen cijzen tegenover. Deze konden overigens worden afgelost tegen een bedrag van 150 schilden³²).

Voor de namen van de ons bekende proosten zie *Bijlage*.

In het hiervoor reeds aangehaalde *Register der goederen toebehorende de Abdije van Berne* uit circa 1580 komen de goederen van de proosdij van Honswijk niet voor.

Maar in een *Memorie* van na 1623, die met een speld aan folio 22r. van genoemd *Register* is gehecht, wordt een verklaring gegeven. Daar staat genoteerd, dat bepaalde percelen niet in het *Register* of pachtboek staan, omdat deze in eigen gebruik zijn van de abt of van leden van het convent. Daaronder vielen ook de percelen van de proosdij van Honswijk. Het ging bovendien om slechts ongeveer 70 morgen land. Dit verklaart tevens, waarom er in het abdijsarchief geen pachtcelen en pachtboeken van deze proosdij aanwezig zijn. Als nadere verklaring waarom Honswijk niet in het *Register* voorkomt, staat nog vermeld: *Maer alsoo dese goederen cracht der placaelen de anno 1572 door den Staet waeren aengeslagen, soo worden deselve in desen pachtboeck niet gevonden.*

³²) Idem.

K.N. KORTEWEG, a.w., blz. 400.

In hetzelfde jaar dus, waarin de Abdij van Berne door de Watergeuzen werd geplunderd, kwam er een eind aan het bestaan van de proosdij van Honswijk.

*De proosdij Maarsbergen*³³⁾

Deze derde proosdij van de Abdij van Berne viel, evenals die van Honswijk, onder het bisdom Utrecht.

In tegenstelling met Honswijk bestaat het dorp Maarsbergen nu nog. Het behoort tot de gemeente Maarn, gelegen in de zuid-oosthoek van de provincie Utrecht. Op de plaats van het voormalige proosdijhuis staat nu een landgoed, *Huize Maarsbergen*.

Evenals van de beide andere proosdijen gaan de abdijgoederen in Maarsbergen terug op Folkoldus en Bescela. Lange tijd is de naam Folkoldus verbonden gebleven aan een nabij het proosdijhuis gelegen berg, de *Folkoldusberg* geheten. Deze naam is later verbasterd en verkort tot *De Pol*.

De proosdijgoederen vormden een uitgestrekt gebied. In tegenstelling met de landerijen in Monnikenwoerd en Honswijk, die uit vruchtbare kleigrond bestonden, worden die van Maarsbergen *savelachtich* d.w.z. zanderig genoemd.

In het domein hebben nogal eens veranderingen plaats gehad. Zo heeft er in 1189 een ruil plaats gehad tussen Everard II, de abt van Berne, en Gerard, de proost van Zyfflich³⁴⁾. De abt bood een *mansus* in Leuth, gelegen in de gemeente Ubbergen bij Nijmegen, aan in ruil tegen twee stukken land, waarvan de uithof van Maarsbergen het ene reeds van de kerk van Zyfflich in cijns had.

In 1248 was er een geschil gerezen tussen de abt van Berne, Alardus genaamd, en ridder Gijsbert van Zuilen over grond op of bij de Folkoldusberg gelegen. Door tussenkomst van de Utrechtse bisschop Otto III van Holland (1234-1249) is op 15 juli een minnelijke schikking tot stand gekomen³⁵⁾.

³³⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *De voormalige Proosdij van Maarsbergen 1134-1648*, Uitgave Abdij van Berne 1988.

³⁴⁾ L.H.Chr. SCHUTJES, a.w., dl. I, blz. 181. Zyfflich (D.) niet ver van Nijmegen.

³⁵⁾ W. HOEVENAARS, *De Proosdij van Maarsbergen in Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, dl. 18, blz. 134.

Om de bezittingen nog beter te bundelen heeft de abdij in 1274 de landerijen in Langbroek en Darthuizen verkocht aan het Katherijnehospitaal van de johannieters te Utrecht³⁶⁾.

Het was niet steeds duidelijk wat wel en wat niet tot de uithof behoorde. Zo was er onzekerheid over de grens tussen Tuil en het land van de proosdij. Op 25 april 1313 kwam door de tussenkomst wederom van een bisschop van Utrecht, Gwijde van Avesnes (1301-1317), een nauwkeurige grensbepaling tot stand³⁷⁾. De abt en het convent van Berne hebben toen onder ede plechtig bevestigd, dat het hun toegewezen gebied sinds lang aan hen toebehoorde.

Ook tussen het goederencomplex van de uithof van Maarsbergen en dat van de grondeigenaren van Maarn kwam een afbakening tot stand. In een brief van 1 augustus 1411³⁸⁾ heeft Ernst Taets, rechter in het gericht van de heer van Abcoude, deze afbakening bevestigd.

Maarsbergen was aanvankelijk, naar het schijnt, niet meer dan een gewone uithof. Maar verscheidene teksten doen vermoeden, dat al spoedig een convent van enige kloosterlingen vanuit Berne daarheen is gezonden, mogelijk een dubbelkloosterbevolking. In het *Chronicon Bernense* staat te lezen, dat op 24 mei 1218 de kerk van Maarsbergen en heel de uithof in vlammen is opgegaan. Het woord kerk, *ecclesia*, wijst op een kloostergemeenschap. En in de reeds aangehaalde oorkonde van 1189 wordt gesproken van *conventus in Mersberge*. Er is een brief uit 1429 of 1430³⁹⁾ bewaard gebleven, waarin iemand (zijn naam staat er niet bij) zich bereid verklaart, om met enige vrienden de uithof van Maarsbergen in een klooster te veranderen. Alles was namelijk opnieuw door brand ten gevolge van oorlogshandelingen verwoest. Men kwam op dit idee, omdat men had vernomen, dat daar ter plaatse vroeger ook een klooster had gestaan. Op de rug van de brief heeft iemand genoteerd, dat de abt van Berne, Ygram (1429-1432), inderdaad het plan heeft gehad van de uithof weer een klooster te maken.

Het is er niet van gekomen. De uithof van Maarsbergen bleef een proosdij. Er was een kapel, die de proost bediende. Maar zijn voor naamste taak was het beheer van de vele hoeven, die al spoedig door

³⁶⁾ F. KETNER, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht*, dl. IV, nr. 1879.

C. DEKKER, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen*, Zutphen 1983, blz. 56-58 en 61.

³⁷⁾ W. HOEVENAARS, a.w., blz. 135.

C. DEKKER, a.w., blz. 61.

E.J. DEMOED, *In een lieflijk landschap*, 2de druk, Zaltbommel 1984, blz. 154.

³⁸⁾ W. HOEVENAARS, a.w., dl. 19, blz. 161.

³⁹⁾ Idem, blz. 163.

pachters werden bewerkt. Zijn woonhuis kreeg de naam van proosdijhuis, groot genoeg, om ook gasten vanuit de abdij te kunnen ontvangen en te laten overnachten, wat veelvuldig gebeurde.

De proosdij heeft geen rol van betekenis gespeeld op kerkelijk en cultureel gebied. Het bleef bij landbouw, veeteelt en waterbeheersing. Wel was zij een toevluchtsoord voor abt en onderdanen in de moeilijke jaren 1572 en 1579, toen de abdij werd geplunderd en daarna in brand gestoken.

Van veel proosten zijn de namen en hun ambtsduur bekend. Zie de *Bijlage*. Bij de volgende namen horen de hier toegevoegde voetnoten: Johannes⁴⁰⁾, Antonius van de Wiel⁴¹⁾, Gerardus Greve⁴²⁾, Mercelius van Macharen⁴³⁾, Arnoldus van Oudheusden⁴⁴⁾, Johannes Spierinc van Aalburg⁴⁵⁾, Appollonius Otters⁴⁶⁾, Gerardus Zegerszn van Cuyck⁴⁷⁾, Bartholomeus van der Stappen⁴⁸⁾, Henricus van Grinsven⁴⁹⁾.

Tot de proosdij behoorden vele goederen. Vooreerst het proosdijhuis met kapel. Hierbij lagen, zowel binnen als buiten de grachten die het proosdijhuis omgaven, enige percelen land, welke ter beschikking stonden van de proost persoonlijk⁵⁰⁾.

Het proosdijhuis had iets van een edelmanswoning. Dit mogen we opmaken uit de volgende *Inventaris van de meubele goeden toebehoirende d'Abdij van Berne, bevonden den 12 april 1613 op den huysse van Mersbergen*. In deze inventaris is sprake van drie kamers, een stove of verwarmd vertrek, een voorzaal, een optrekje, een keuken, een kelder, een trap naar boven en drie torens. Er hingen in het huis een vijftiental schilderijen.

Vervolgens ressorteerden onder de proosdij negentien pachthoeven.

⁴⁰⁾ W. HOEVENAARS, a.w., dl. 18, blz. 139.

⁴¹⁾ W. HOEVENAARS, a.w., dl. 19, blz. 168.

⁴²⁾ Idem, blz. 169.

⁴³⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Documenten betreffende de Orde van Prémontré, verzameld door Mercelius van Macharen in 1445 in Anal. Praem.* tom. 58 (1982), blz. 36.

G. BROM, *Archivalia in Italië*, dl. I, Rome, Vaticaan Archief, 's-Gravenhage 1908, regist nr. 167.

⁴⁴⁾ A.A.B. III J, oorkonde van 6 december 1460.

W. HOEVENAARS, a.w., blz. 174-175.

⁴⁵⁾ A.A.B. IV A, Nota van Mersbergen van heere Jan Spyerynck.

⁴⁶⁾ A.A.B. IV D, Computa de Mersbergen.

⁴⁷⁾ W. HOEVENAARS, a.w., blz. 178-180.

⁴⁸⁾ Idem, blz. 186.

⁴⁹⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Pastoor Joannes Moors en proost Henricus van Grinsven in Met Gansen Trou*, jrg. 29 (1979), blz. 113-119.

⁵⁰⁾ A.A.B. V C, Losse stukken II.

Op de meeste stond een woning voor de pachter. Enige hoeven droegen een naam: Valkeneng, Altena en Haxfoort⁵¹).

Ook bezat de abdij te Maarsbergen van twaalf boerderijen de koren- en soms de smaltiende⁵²). Nog hoorden tot de proosdij een grote waterpartij, Het Zwarte Water, met een eendenkooi⁵³), en ten slotte uitgestrekte heide- en weidevelden, de zogenaamde meent, die ter beschikking stond van de pachters om er hun vee te laten grazen, er plaggen te steken en turf te halen⁵⁴).

De proosdij en de daartoe behorende goederen kwamen dikwijls in moeilijkheden, dan weer door wateroverlast⁵⁵), dan weer door oorlogshandelingen⁵⁶) o.a. door het optreden van de beruchte Maarten van Rossum in het midden van de zestiende eeuw.

Tijdens het proosdijschap van Bartholomeus van der Stappen rezen er dreigingen van secularisatie en confisquatie. Alles moest vanuit de abdij in het werk gesteld worden om dit te voorkomen. Op 10 maart 1612 reisde mr. Jacob Vercuylen, de broer van abt Johannes Vercuylen (1608-1621), te paard, in gezelschap van Maureyns, een bekwaam dienaar van de abt, naar Prémontré, om er de bijstand van de generaal-abt van de orde in te roepen. Vervolgens ging hij vandaar naar Parijs om te verkrijgen *brieven van recommandatie van de Coninghinne aan de Staten van Hollandt voir de conservatie van de Abdije van Berne*⁵⁷). Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) probeerde de abdij op alle mogelijke manieren, om in Den Haag voor het behoud van haar goederen te pleiten, maar men boekte geen blijvend succes.

Na de val van de stad 's-Hertogenbosch in 1629 liet Frederik Hendrik, die evenals de andere Oranjes de abdij van Berne steeds welgezend is geweest, zijn invloed gelden voor het behoud van het goederenbezit van de abdij. Door zijn bemiddeling kwamen de goederen in Maarsbergen, die reeds op 6 september 1623⁵⁸) door de Gecommitteerde Raden der Staten van Holland en West-Friesland voor tien jaar in admodiatie waren gegeven aan Nicolaas van Bouchorst, heer

⁵¹) A.A.B. IV G, 41 Pachtcelen.

⁵²) Idem, Pachtboek van 1577.

⁵³) A.A.B. IV L.

⁵⁴) A.A.B. V D, Maarsbergen.

⁵⁵) A.A.B. IV G, Kwesties Maarsbergen.

⁵⁶) A.A.B. IV E, Brief van 7 september 1543.

⁵⁷) A.A.B. V C, Memorie van de reysen gedaen bij mr. Jacob Vercuylen.

⁵⁸) A.M. FRENKEN, *Het dagboek van prelaat Jan Moors in Bossche Bijdragen*, dl. 17 (1940-1941), blz. 32, voetnoot 2.

van Noordwijk en Wimmenum, weer onder het beheer van de abt van Berne⁵⁹). In tegenwoordigheid van stadhouder Frederik Hendrik namen de Staten van Holland op 21 september 1643 het besluit, te voldoen aan het verlangen van abt Leonardus Bosch (1641-1668) de inkomsten van de goederen in Maarsbergen te mogen behouden. Deze abt deed alle moeite om te redden wat er te redden viel. Het mocht allemaal niet baten. In 1648, na de Vrede van Munster, confisqueerden de Staten van Holand al de goederen van de abdij in Maarsbergen evenals alle andere elders gelegen bezittingen⁶⁰). Dit betekende het einde van de proosdij van Maarsbergen.

De uithof Babyloniënbroek

In de stichtingsoorkonde van de Abdij van Berne wordt Broek of Babyloniënbroek niet genoemd onder de aan de abdij geschonken goederen. Maar in het reeds aangehaalde *Allodium Bernensis ecclesie* staat *allodium in Babylonia* genoteerd als gift van Folkoldus en Bescela. Het gaat om allodiaal goed in Babyloniënbroek met klemtoon op het woordje «in». Zij waren niet de enige grondbezitters in deze plaats.

De oudste vermelding van Babylonia is van 1131⁶¹). Deze naam voor een dorp in het Land van Altena is wel erg vreemd. Men veronderstelt, dat het hier om een schertsnaam gaat, uitgevonden door een monnik van het benedictijnenklooster van Sint-Truiden bij Hasselt, dat al heel vroeg in het Land van Heusden en Altena was gegoed⁶²). Naar dat verre land gestuurd worden was voor de kloosterlingen zoveel als in ballingschap gaan met zinspeling op de Babilonische ballingschap van het joodse volk.

In latere oorkonden vanaf 18 oktober 1292⁶³) komt men de naam Broek tegen, wat er op wijst, dat de grond daar drassig was. Dit wordt bevestigd door wat te lezen staat in het *Chronicon Bernense*. Daarin wordt verteld, dat Bescela, toen zij kloosterlinge van Berne was geworden, met een aantal medezusters gepoogd heeft in Babyloniënbroek een

⁵⁹) A.A.B. V D, map Brieven.

⁶⁰) A.W. VAN DEN HURCK, *Berne in de branding tijdens de Tachtigjarige Oorlog in Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, dl. 8 (1966), blz. 18 en 20.

⁶¹) A.C.F. KOCH, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, dl. I, nr. 115.

⁶²) A.M. FRENKEN, *De Abdij van St. Truiden in de geschiedenis van Aalburg en Alem in Brabantia*, jrg. 5, blz. 178.

⁶³) H. VOOGD, *Villa Babilonia. De oude geschiedenis van Babiloniënbroek in Nieuwsblad voor Gorinchem en omstreken* van 1 november 1963.

nonnenklooster te stichten, maar dat zij daarvan al spoedig heeft moeten afzien, omdat de streek te moerassig was. Zij is toen met haar convent naar Woerd vertrokken.

Het is mogelijk, dat men de uithof moet lokaliseren achter de kerk in de Broeksestraat. Het *Kunstreisboek voor Nederland* zegt hierover: «Achter de kerk een kleine boerderij, in oorsprong wellicht nog laat-15de eeuws en vermoedelijk vroeger een uithof van de Abdij van Berne»⁶⁴).

De abdij bezat in Babyloniënbroek landerijen, hoeven, eendenkooien, cijnznen, enz. Reeds in het oudste cijnsregister van de abdij uit 1376 komt Babilonia verscheidene malen voor, met zelfs de vermelding van een akte van 6 november 1301. Verder worden in het abdijsarchief een belangrijke notariële akte van 16 mei 1398 en twee schepenbrieven, een van 6 februari 1408 en een van 7 november 1415⁶⁵), bewaard, die betrekking hebben op abdijsgoederen in Babyloniënbroek.

Evenals de uithof of proosdij van Honswijk heeft de uithof van Babyloniënbroek veel te lijden gehad van de Sint-Elizabetsvloed. Het gebied, waarin Eethen, Meeuwen en Babyloniënbroek lagen, stond volkomen onder water. Het kon alleen teruggewonnen worden door de aanleg van dijken. In 1450 werd een ordinantie daaromtrent door Dirk van der Merwede, ridder en kastelein van stad en Land van Heusden, als hoge raad van de heer van Bourgondië, hertog Philips, uitgevaardigd en in alle steden, dorpen en kerken afgekondigd⁶⁶). Deze verordening hield in, dat allen, die vóór de inundatie land hadden liggen binnen de ontworpen nieuwe dijken, de bedijking van hun land zouden moeten bekostigen, zo zij hun verloren gebied wilden herwinnen. Zo niet, dan zou de heer van het land zelf voor de bedijking zorgen, maar dan ook het nieuw ingedijkte gebied aan zich trekken.

De toenmalige abt van Berne, Peter van Hemert (1435-1457), wilde niet, dat de uithof voorgoed voor de abdij verloren zou gaan. Hij riep de leden van zijn klooster officieel bijeen, zette de situatie uiteen en vroeg of ze bereid waren de aanleg van de dijk mede te bekostigen. Hijzelf kon dat niet alleen betalen. Maar het convent was niet genegen daar geld in te steken. Toen besloot de abt een beroep te doen op zijn vrienden en familieleden. Hijzelf heeft er 200 rijnsse gulden voor op tafel

⁶⁴) *Kunstreisboek voor Nederland*, Amsterdam-Antwerpen 1977, blz. 578.

⁶⁵) A.A.B., III E.

G.M. VAN DER VELDEN, *Babyloniënbroek en de Abdij van Berne in Met Gansen Trou*, jrg. 36 (1986), blz. 24-31.

⁶⁶) A.A.B., III H, Dijkage 1450.

gelegd. Zijn prior Jan Borchgrave, zoon van een welgestelde familie, deed een bijdrage van 76 rijnse gulden. Nog zeven anderen personen leenden geld voor dit doel. Alles bijeen kwam de abt tot een bedrag van 520 rijnse gulden. Het werk werd toen ter hand genomen. Het bleef niet bij het maken en verzorgen van de dijken en wegen. Heel de uithof werd hersteld. Er werd een huis gebouwd met een rieten dak en daarbij een schuur. Ook de benodigdheden voor deze boerderij werden aangeschaft. Sloten werden gegraven en de wetering hersteld. De uitgaven beliepen over de jaren 1450 tot 1460 in totaal 1608 philipsschilden en 5 stuiver.

De herstelde uithof werd in de loop van de volgende eeuw nog wat uitgebreid. Dit kunnen we afleiden uit hetgeen in het reeds meermalen aangehaalde *Register* van 1580 te lezen staat. Daarin worden met name drie pachters genoemd, die respectievelijk $58\frac{1}{2}$, $10\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}$ morgen land in gebruik hadden. Daarnaast worden nog twee cijnzen als inkomsten in natura gemeld.

Alle goederen werden na het sluiten van de vrede van Munster geconfisqueerd. Ze kwamen onder het beheer van het Kantoor van de Geestelijke Goederen in Holland te Delft. Daar heeft men een lijst aangelegd van alle geseculariseerde goederen van de voormalige Abdij van Berne. Deze zogenaamde *Nieuwe Blaffart der gewesene Abdye van Berne* berust in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage⁶⁷).

Al staat Babylonienbroek opgesomd onder de plaatsen, waar de eerste abt een uithof heeft gesticht, de vraag is: Hoelang is daar echt een uithof met een uithofmeester geweest? We kennen van geen enkele uithofmeester de naam. Alles wijst erop, dat men al heel spoedig de landerijen met de daarop staande boerderijen heeft verpacht of tegen cijns heeft overgedragen. In de reeds aangehaalde akte van 6 november 1301 staat te lezen, dat Heynricus Monic (Monachus), die een erf tegen cijnsbetaling in gebruik had, het opnieuw kreeg toegewezen. Derhalve reeds vóór het jaar 1300 was een stuk land tegen cijns aan een ander overgedragen. In de twee genoemde schepenbrieven gaat het over de overdracht van goederen aan de abdij of van de abdij aan een ander zonder dat er een uithofmeester aan te pas is gekomen. Het ging overigens over zo weinig grond, dat het niet de moeite waard was, daar iemand van de abdij te laten wonen voor het beheer van de goederen.

⁶⁷) Archief Holland, Geestelijke goederen, nr. 521.

De uithof Bernheze

Zoals van Babyloniënbroek wordt ook van Bernheze in het *Chronicon Bernense* gezegd, dat de eerste abt van Berne daar een uithof heeft gesticht. Deze abt Everardus stierf 14 september 1168. Dus reeds vóór die datum zou de abdij in het bezit zijn geweest van landerijen in Bernheze.

J. Niermeyer merkt op: «*Verdwenen is thans de toponiem Bernheze, waarvan het eerste lid 'op beer gelijkende modder' en het tweede 'beukenbos' betekent.* Dat het eerste lid identiek is met de naam van de plaats waar het klooster zelf zich bevond, moet wel toeval zijn, aangezien de hof te Bernheze die naam al droeg vóór zij deel ging uitmaken van het bezit van Berne»⁶⁸).

Bernheze lag in het noordelijk deel van de huidige gemeente Heeswijk-Dinther, gedeeltelijk onder de parochie Heeswijk en gedeeltelijk onder de parochie Dinther, langs de Meiblomse Dijk⁶⁹).

De vroegste ons bekende schenkers van goederen in Bernheze waren twee ridders, Albert van Dinther en Amelrik van Heeswijk. Albert heeft het meest aan de abdij geschonken. Hij bezat in Bernheze allodiale goederen en daarnaast feodale. De belangrijke oorkonde uit 1196⁷⁰) begint met de woorden: *Ego Albertus de Dinthere tradidi ... quicquid habere visus sum in vicinia curie que vocatur Berneheze*. Met betrekking tot zijn leengoederen werd toen een bijzondere regeling getroffen, om deze in allodiale goederen om te zetten en de abdij voor problemen in de toekomst te sparen. Bij die gelegenheid heeft de hertog van Brabant, Hendrik I (1190-1235), zijn in Heeswijk gelegen *zala* met de daarbij gelegen grond aan de abdij geschonken. Amelrik van Heeswijk wordt als schenker van land in Bernheze genoemd in een oorkonde van ca. 1205. Hij wordt, in tegenstelling met Albert, in het *Necrologium Bernense* herdacht, en wel op 9 juli. In een derde oorkonde van kort vóór 1233⁷¹) worden de giften van Albert en Amelrik herhaald en bevestigd. Daarin wordt gesproken van een *mansus* van Amelrik, waarop *ons huis* staat. Met dit huis zal de uithof van de abdij in Bernheze bedoeld zijn.

⁶⁸) J.F. NIERLMEYER, *Het klooster Berne en de ontginning van de oostelijke Meierij omstreeks 1200 in Ceres en Clio*, Zeven variaties op het thema Landbouwgeschiedenis (Agronomisch-historische Bijdragen), dl. VI, Wageningen 1964, blz. 113-128.

⁶⁹) G.M. VAN DER VELDEN, *Bernheze en de Abdij van Berne in Brabants Heem*, jrg. 32 (1980), blz. 119-134.

⁷⁰) H.P.H. CAMPS, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312*, nr. 25.

⁷¹) Idem, nr. 173.

Als vierde schenker van goederen in Bernheze moet nog vermeld worden Theodericus, graaf van Megen (1205-1242).

In Bernheze heeft, voor zover uit de teksten valt op te maken, geen kapel gestaan. Dit was ook niet nodig. Want in Dinther stond reeds vóór 1139 een parochiekerk⁷²⁾, en de oude parochiekerk van Heeswijk dagtekent van het jaar 1250⁷³⁾. Het patronaatsrecht over deze kerk werd 34 jaar later aan de Abdij van Berne overgedragen⁷⁴⁾. We kennen ook geen enkele priester van de abdij, die in Bernheze proost of uithofmeester is geweest. Wel zijn de namen van enige personen bekend, die mogelijk als meesters van de uithof zijn opgetreden. Of ze er ook in die functie hebben gewoond, is niet met zekerheid vast te stellen. Zie de *Bijlage*.

De Abdij van Berne bezat door al de giften en door aankopen veel land in Bernheze, maar niet het beste van Heeswijk-Dinther. Dit moest langs de rivier de Aa worden gezocht. De uithof lag ver van de Aa verwijderd in een gebied met moerassen en zandvlaktes. Nog in de dagen van abt Jan Moors, dus in de eerste helft van de zeventiende eeuw, was er veel heide, wat wel de gelegenheid bood om er schapen te laten grazen, maar waren er ook kale vlaktes met opdringend stuifzand. Er moesten jonge eikeboompjes worden geplant om de boerderijen met het daarbij liggende bouwland tegen zandverstuiving te beschutten⁷⁵⁾.

Daar stond tegenover, dat de abdij in Bernheze en in de aangrenzende gebieden allerlei gebruiksrechten bezat: het vrij gebruik van wateren, beemden en bossen in Heeswijk; het recht om brand- en timmerhout te halen uit het bos in Dinther en in dit bos varkens te houden, enz.

Vijf rendabele hoeven zijn in Bernheze ontstaan, drie onder Heeswijk en twee onder Dinther. Een van de drie onder Heeswijk droeg de naam *het Langhuis*. «Daar vond men nog in de tachtiger jaren», zo heeft W. Hoevenaars genoteerd, «de fondamenten van een zwaar gebouw, waarvan de stenen driemaal zo groot waren als de tegenwoordige bakstenen. Ook van de grachten vond men daar nog sporen». In het proces van abt Jan Moors met de heer van Heeswijk vermeldt deze laatste in het

⁷²⁾ Idem, nr. 42.

⁷³⁾ L.H.Chr. SCHUTJES, a.w., dl. IV, blz. 87.

⁷⁴⁾ H.P.H. CAMPS, a.w., nr. 401.

⁷⁵⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Het Memoriaal van Abt Jan Moors, 15 november 1634 - 23 juni 1637* in *Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium*, fasc. 14, Averbode 1980, blz. 98.

jaar 1637, «dat Bernheze in 1306 niet door leken, maar alleen door broeders werd bewoond en bebouwd, wier huis zijn ruïnen nog ver-toont»⁷⁶⁾).

Zoals in de andere uithoven is men ook in Bernheze er toe overgegaan, de boerenbedrijven te verpachten, zodat er geen uithofmeester nodig was. Het toezicht kon geschieden vanuit Berne of vanuit de pastorie in Heeswijk. Later geschiedde dit vanuit het slotje⁷⁷⁾ in Heeswijk, waar abt Moors zijn intrek had genomen na de val van 's-Hertogenbosch.

Al mocht de abt het slotje ook na de vrede van Munster blijven bewonen, de vijf hoeven van Bernheze gingen toen voor de abdij verloren. Bernheze deelde het lot van de andere uithoven.

De uithof Gaal-en-Mun

Deze uithof lag op het gebied van de huidige gemeente Schaijk.
N.B.

In het *Allodium Bernensis Ecclesie* staat onder de bezittingen van de abdij vermeld *Gale cum omnibus attinentiis suis*. Uit oorkonden van 1174 en 1189 weten we, dat Berne toen een hoeve in Gaal tegen cijns in gebruik had. Het *Chronicon Ecclesie Bernensis* vertelt, dat in het jaar 1218 *concremata est domus nostra funditus apud Gale in diebus Rogationum*.

Gale komt ook voor in het *Necrologium Bernense*. Op 7 april wordt Merselius van Loon herdacht, *qui dedit nobis dimidium mansum in Gale*. Het gaat over een vroege gift. Want hij treedt al als getuige op in de reeds eerder, met betrekking tot Bernheze, aangehaalde oorkonde van 1196. In een overeenkomst, die abt Alardus en het convent van Berne in 1244 hebben gesloten met de zoon van Agno van Haren over allerlei goederen, is sprake van een cijns in Gaal. Onder 1 augustus van het genoemde necrologium staat te lezen: *Commemoratio... Aleidis de Welle, matris domini Judoci, pro cuius anima idem dominus Judocus dedit nobis ad pitantiam unam partem decime in Outhuesden et 12 jugera terre, que jacent in territorio de Herpen prope Galen*. Van deze giften is de schenkingsoorkonde bewaard gebleven. Ze is van 8 november 1327. Deze 12 morgen of bunder land keren ook terug in *Het oudste*

⁷⁶⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Bernheze en de Abdij van Berne*, blz. 124.

⁷⁷⁾ Het oudste gedeelte van de huidige Abdij van Berne te Heeswijk-Dinther.
H. VAN BAVEL, *Het verbrande slotje in 1546 herbouwd in Berne*, jrg. 38 (1985), blz. 36-38.

*cijnsregister van de Abdij van Berne uit 1376*⁷⁸⁾. Bij nr.457 staat te lezen: *Item de terra nostra in Ghael 4 motons resolvendos de 12 jugeribus sitis in Herpen prope Gael.*

Mun of Moenle staat de eerste keer vermeld in een oorkonde van 1253⁷⁹⁾. Daarin wordt getuigd, dat graaf Willem van Megen al zijn goederen in Mun heeft verkocht aan abt en convent van de Abdij van Berne.

Uit latere charters blijkt, dat Gaal en Mun het gebied vormden van één uithof. Toch liggen deze twee buurtschappen ongeveer zes kilometer van elkaar en wel even ten noorden van de oude rijksweg Den Bosch-Nijmegen, Gaal aan de oostkant nabij Reek en Mun aan de westkant richting Heesch. In Gaal ontstonden twee boerderijen Groot Gaal, Everardusweg 3, en Klein Gaal, Kleingaalseweg 2. Groot Gaal werd oudtijds ook wel *Den Hoffsael*⁸⁰⁾ genoemd en zal toen de plaats van de uithof zijn geweest. Men noemt het betreffende perceel nu nog *Den Ouden Hof*. In Mun kwam het slechts tot één boerderij, Muntstraat 12.

In 1303 verkocht Albertus, heer van Herpen, grond aan de abdij te Gaal en Mun, alles bijeen 20 bunder novale grond. Ongeveer 45 jaar later verkocht een volgende heer van Herpen, Walraven van Valkenborch, 105 bunder heide aan de abdij, waarvan het grootste gedeelte onder Gaal lag en slechts 5 bunder onder Mun. Weer een volgende heer van Herpen, Reinoud van Valkenborch⁸¹⁾, schonk op 21 maart 1388 het recht om hout te kappen in Gaal en Mun. De abdij kreeg ook verlof, een veeschutter bij diezelfde houtaanwas te plaatsen.

Een halve eeuw later volgden nog verscheidene giften, die het grondbezit daar uitbreidden. Zo heeft op 11 augustus 1437⁸²⁾ Sijbert Boem aan de abdij een bepaald goed te Mun geschonken, waarvan de erfgenamen van Albert Zuermonts de wederhelft hadden. Deze overdracht geschiedde door de tussenkomst van Arnoldus van de Wiel, de pastoor van Heeswijk. Twee jaar later heeft Willem, de zoon van Albert Zuermonts, de andere helft aan de abdij geschonken, wederom door

⁷⁸⁾ G.M. VAN DER VELDEN, *Het oudste cijnsregister van de Abdij van Berne uit 1376*. Uitgave van het Rijksarchief in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch 1982, nr. 24.

⁷⁹⁾ H. VAN BAVEL, *Regestenboek*, nr. 51.

⁸⁰⁾ A.M. FRENKEN, *Het dagboek van prelaat Jan Moors*, blz. 33. Namen als Everardusweg en Bernestraat herinneren aan de vroegere uithof van de Abdij van Berne.

⁸¹⁾ H.J.J. VERMEULEN, *Jan van Valkenburg, heer van Born en Sittard, Herpen en Uden, ridder*, Nijmegen 1980.

W. BRANDS, *Schajjk in vertellingen*, Zaltbommel 1973, blz. 24-27.

⁸²⁾ A.A.B. III H.

tussenkost van diezelfde pastoor van Heeswijk. Dit wijst er op, dat in Gaal-en-Mun geen ter plaatse wonende uithofmeester meer bestond. trouwens, in geen enkele oorkonde is er ooit sprake van een uithofmeester in het onderhavige gebied.

Gaal-en-Mun was voor de abdij geen vredig bezit. telkens waren er moeilijkheden van verschillende aard. Vaak had men er te doen met wateroverlast ten gevolge van overvloedige regenval. Er waren geen sloten en waterlopen, om dat overtollige water af te voeren. Op verzoek van de abdij heeft Adolf II van Kleef, heer van Ravenstein, Herpen, Uden, enz., toestemming verleend, een waterloop te graven van bescheiden doorsnede, namelijk van een halve voet breed en diep, dus niet veel meer dan een greppel⁸³). Tevens kreeg de abdij toestemming, op eigen kosten de dijk te verhogen en te versterken, die de goederen tegen wateroverlast moest beschermen.

In de eerste helft van de zeventiende eeuw is er een proces gevoerd tussen de abdij en de erfgenamen van Dirc Jan Coenen over de heg en de sloot tussen het land van deze erfgenamen en dat van de abdij⁸⁴).

Telkens waren er klachten over het zonder verlof weghalen van hei en over extra belastingen, die van de pachters werden geheven. Op 14 juni 1638⁸⁵) kwamen bewoners uit het Land van Ravenstein naar abt Jan Moors met het verzoek, er bij de heer van Ravenstein op aan te dringen, dat zij de gevraagde 36 duizend gulden niet zouden hoeven te betalen. Namens de Staten Generaal vorderde de ontvanger deze bijdrage, die verschuldigd zou zijn wegens de uitgaven aan de vestingwerken van Ravenstein. De plaatselijke regeerders waren echter van mening, dat dit verschuldigde bedrag niet hun gemeenten maar de heer van het land, Wilhelm Wolfgang, hertog van Neuburg, aanging.

Ook in de jaren 1641-1644 waren er moeilijkheden wegens overmatige schattingen⁸⁶).

Ondanks al die narigheden zijn er toch plannen geweest, de Abdij van Berne na de val van 's-Hertogenbosch te laten voortbestaan in dit roerige Land van Ravenstein, dat als neutraal gebied gold. Dit blijkt uit een brief van 25 november 1634⁸⁷) van prelaat Jan Moors aan Vincent

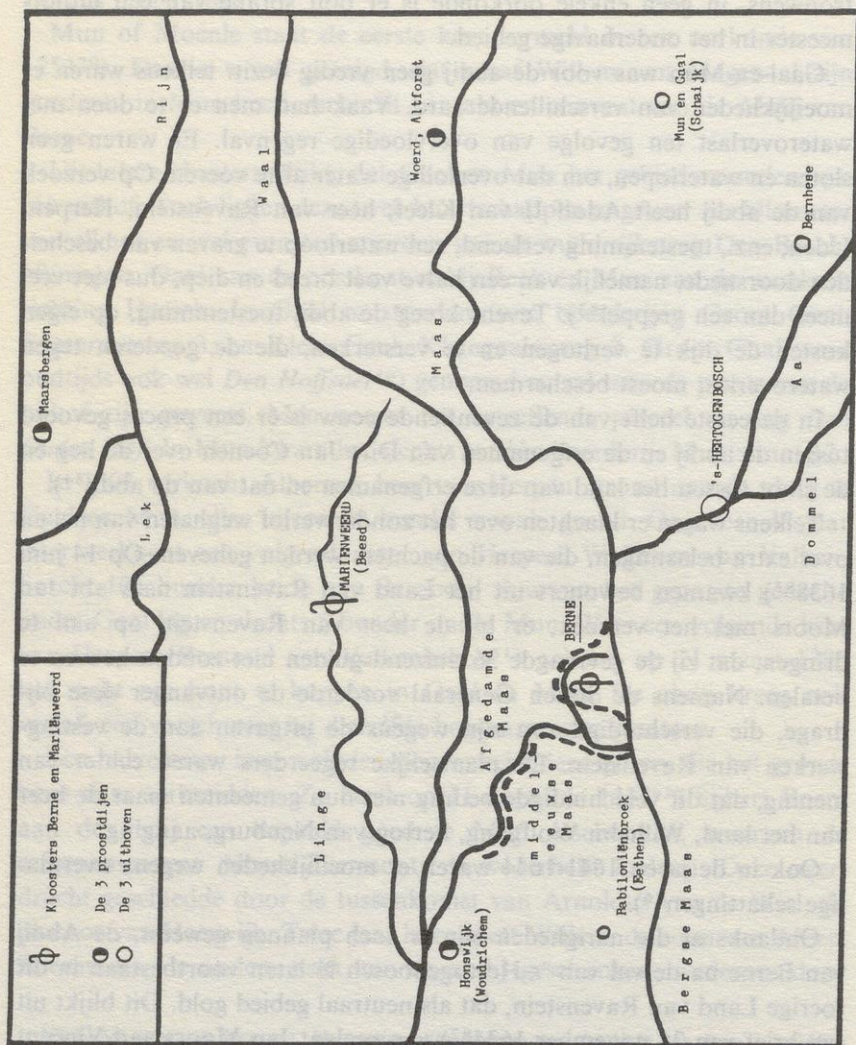
⁸³) A.A.B. IV A, akte van 13 oktober 1476.

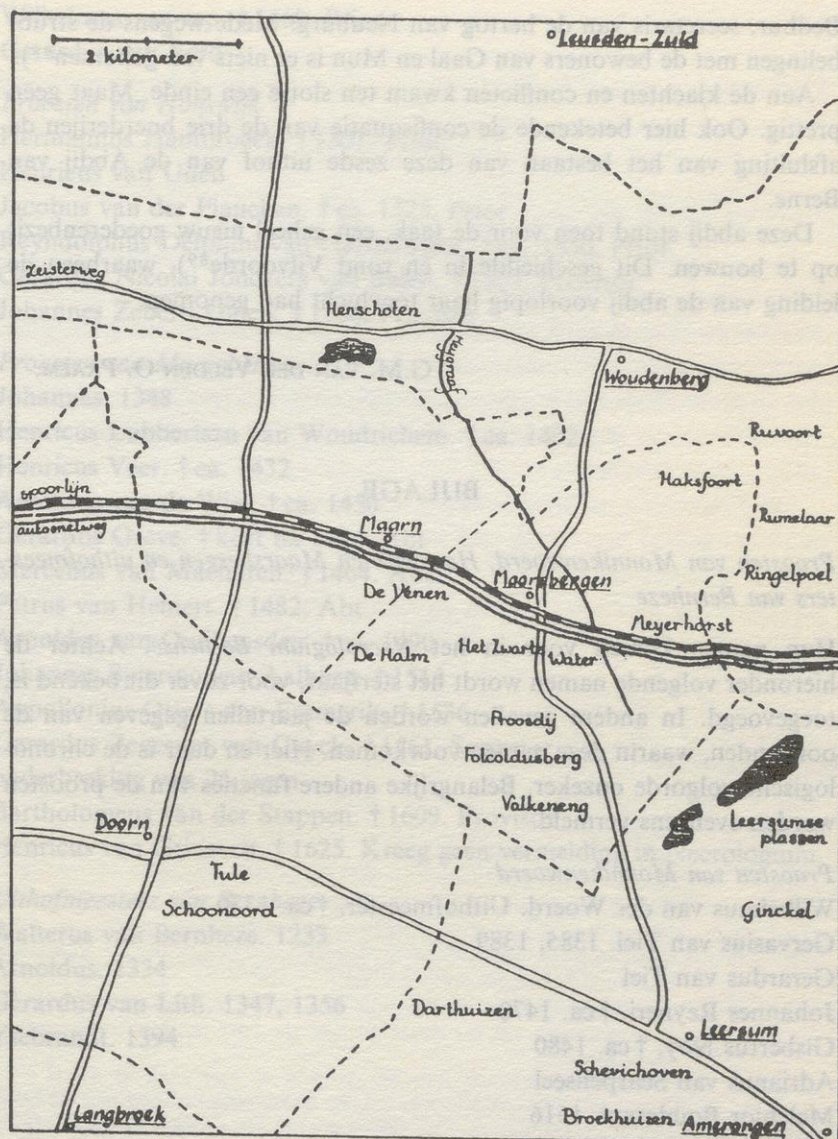
⁸⁴) G.M. VAN DER VELDEN, *Het Memoriaal van abt Jan Moors*, blz. 54.

⁸⁵) A.M. FRENKEN, a.w., blz. 116.

⁸⁶) C.F. HERMANS, e.a., *Verzameling charters en geschiedkundige bescheiden van het Land van Ravenstein*, dl. 2, 's-Hertogenbosch 1850, blz. 26-28.

⁸⁷) G.M. VAN DER VELDEN, a.w., blz. 54.

MAARSBERGEN met de plaatsnamen die in het hoofdstuk *De proosdij van Maarsbergen* voorkomen

Bedbur, secretaris van de hertog van Neuburg. Mede wegens de strubelingen met de bewoners van Gaal en Mun is er niets van gekomen⁸⁸).

Aan de klachten en conflicten kwam ten slotte een einde. Maar geen prettig. Ook hier betekende de confisquatie van de drie boerderijen de afsluiting van het bestaan van deze zesde uithof van de Abdij van Berne.

Deze abdij stond toen voor de taak, een geheel nieuw goederenbezit op te bouwen. Dit geschiedde in en rond Vilvoorde⁸⁹), waarheen de leiding van de abdij voorlopig haar toevlucht had genomen.

G.M. VAN DER VELDEN O. PRAEM.

BIJLAGE

Proosten van Monnikenwoerd, Honswijk en Maarsbergen en uithofmeesters van Bernheze

Hun namen komen voor in het *Necrologium Bernense*. Achter de hieronder volgende namen wordt het sterfjaar, voor zover dit bekend is, toegevoegd. In andere gevallen worden de jaartallen gegeven van de oorkonden, waarin deze namen voorkomen. Hier en daar is de chronologische volgorde onzeker. Belangrijke andere functies van de proosten worden eveneens vermeld.

Proosten van Monnikenwoerd

Wilhelmus van der Woerd. Uithofmeester. † ca. 1330

Gervasius van Tiel. 1385, 1389

Gerardus van Tiel

Johannes Reyneri. † ca. 1470

Gisbertus Noy. † ca. 1480

Adrianus van Scarpenseel

Melchior Boudarani. 1516

Arnoldus Zuermons. 1541

⁸⁸) A.A.B. *Kopieboek II*, nr. 382.

W. BRANDS, a.w., blz. 15-23.

⁸⁹) Algemeen Rijksarchief te Brussel. Fonds Kerkelijk Archief van Brabant 5565. Een stuk van 16 april 1797. Hierin staan de volgende plaatsen genoemd, waar de Abdij van Berne grond had gekocht: Vilvoorde, Schaerbeek bij Brussel, Perk, Berg, Erps, Machelen en Weerde bij Zemst. Het A.A.B. bezit hiervan een transcriptie.

Wilhelmus van erp. † 1560. Prior

Gerardus van Eerd

Proosten van Honswijk

Hermannus Hambroeck. † 1501. Prior

Henricus van Uden

Jacobus van der Plancken. † ca. 1525. Prior

Reyndolphus Delphini van Harderwijk. † ca. 1530. Prior

Gerardus Nicolai Jonckers van Balen. † 1557. Provisor

Johannes Zeberti Galen. † 1560. Provisor

Proosten van Maarsbergen

Johannes. 1348

Henricus Lubbertszn van Woudrichem. † ca. 1402

Henricus Veer. † ca. 1432

Antonius van de Wiel. † ca. 1450

Gerardus Greve. † kort na 1444. Abt

Mercelius van Macharen. † 1464. Abt

Petrus van Hemert. † 1482. Abt

Arnoldus van Oudheusden. † ca. 1490

Johannes Spierinc van Aalburg. † 1516

Appollonius Otters van Emmerik. † 1536

Gerardus Zegerszn van Cuyck. † 1561. Supprior
onderbreking van 26 jaren

Bartholomeus van der Stappen. † 1609. Provisor

Henricus van Grinsven. † 1625. Kreeg geen vermelding in Necrologium

Uithofmeesters van Bernheze

Walterus van Bernheze. 1233

Arnoldus. 1334

Gerardus van Lith. 1347, 1356

Ysebrandt. 1394